

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XVI

Od atlasu do kolekcji.
W 440. rocznicę I wydania atlasu
Abrahama Orteliusa

Poświęcamy pamięci
dr. TOMASZA NIEWODNICZAŃSKIEGO
Autorzy

L. & A. BIRKENMAJER INSTITUTE FOR THE HISTORY OF SCIENCE
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
UNIVERSITY OF SZCZECIN
INSTITUTE OF THE HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS
THE NATIONAL ARCHIVES IN SZCZECIN

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
Volume XVI

From the Atlas to the Collection.
In 440. Anniversary of the 1st Edition
of Abraham Ortelius' Atlas

Edited by
JERZY OSTROWSKI, RADOSŁAW SKRYCKI

SZCZECIN 2011

INSTYTUT HISTORII NAUKI im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII
UNIwersytet SZCZECIŃSKI
INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH
ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XVI

Od atlasu do kolekcji.
W 440. rocznicę I wydania atlasu
Abrahama Orteliusa

Pod redakcją
JERZEGO OSTROWSKIEGO I RADOŚŁAWA SKRYCKIEGO

SZCZECIN 2011

Opracowanie redakcyjne:
Jerzy OSTROWSKI, Radosław SKRYCKI

Recenzent::
Prof. dr hab. Stanisław ALEXANDROWICZ

Redakcja techniczna i skład:
Dorota KOZŁOWSKA

Tłumaczenia streszczeń na język angielski:

AUTORZY

Tłumaczenie wstępu:
NATALIA LIETZ

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72 00-330 Warszawa
tel. 22 6572714
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© by: IHN PAN, ZHK, IHiSM, AP 2011

ISSN: 0138-0850
ISBN: 9788386062-05-8

Drukarnia Kadruk
ul. Romera 10 E
71-246 Szczecin

SPIS TREŚCI

<i>Jerzy Ostrowski, Radosław Skrycki</i> – WSTĘP	9
<i>Kazimierz Kozica</i> – DOKTOR TOMASZ NIEWODNICZAŃSKI 25 IX 1933–3 I 2010	13

ABRAHAM ORTELIUS I JEGO DZIEŁO

GERARD MERCATOR DO ABRAHAMA ORTELIUSA	27
<i>Kazimierz Kozica</i> – ABRAHAM ORTELIUS I JEGO ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	29
<i>Małgorzata Brzezińska-Klusek, Adam Linsenbarth</i> – Mapy biblijne w atlasie Abrahama ORTELIUSA <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	47
<i>Dorota Jutrzenka Supryn</i> – ATLAS ODZYSKANY – IV <i>ADDITAMENTUM THEATRUM ORBIS TERRARUM</i> ABRAHAMA ORTELIUSA ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO HOSIANUM W OLSZTYNIE – ZAGADNIENIA HISTORYCZNO-KONSERWATORSKIE	63
<i>Dariusz Lorek</i> – ZAKRES INFORMACJI GEOGRAFICZNEJ I NAZEWNICZEJ DLA OBSZARU WIELKOPOLSKI W ATLASIE ORTELIUSA	77

ATLASY I KOLEKCJE

<i>Lucyna Szaniawska</i> – POPULARYZACJA REGUŁ KARTOGRAFICZNYCH PTOLEMEUSZA W RENESANSOWYCH ATLASACH ŚWIATA ORTELIUSA, MERCATORA I DE JODE	87
<i>Beata Medyńska-Gulij</i> – GRAFICZNE TECHNIKI PROJEKTOWANIA MAP W ATLASACH ABRAHAMA ORTELIUSA (1570), GERARDA DE JODE (1578) I GERARDA MERCATORA (1595)	101
<i>Jarosław Łuczyński</i> – TORUŃSKI EGZEMPLARZ ATLASU GERARDA MERCATORA Z 1595 ROKU	109
<i>Radosław Skrycki</i> – ATLAS JAKO DZIEŁO SZTUKI I MANIFEST POLITYCZNY (NA PRZYKŁADZIE ATLASU WIELKIEGO ELEKTORA)	119
<i>Beata Konopska</i> – EWOLUCJA KONCEPCJI POLSKICH ATLASÓW HISTORYCZNYCH W XIX–XX WIEKU	129
<i>Krzyszyna Szykuła</i> – ATLASY SZTUCZNE W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIERSYTECKIEJ WE WROCŁAWIU ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM 7-TOMOWEJ KOLEKCJI MACHNIZKICH	145

<i>Barbara Przyłuska, Jerzy Ostrowski</i> – „ATLAS POLSKI WSPÓŁCZESNEJ” LWOWSKIEJ I WROCŁAWSKIEJ KSIĄŻNICY-ATLAS – PREKURSOR NOWOCZESNYCH SZKOLNYCH ATLASÓW GEOGRAFICZNYCH POLSKI	169
<i>Urszula Markiewicz</i> – ATLASY NOWOŻYTNE W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO I KSIĄŻNICY POMORSKIEJ W SZCZECINIE	193
<i>Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk</i> – CYFROWA KOLEKCJA UNIKATOWYCH ATLASÓW MORSKICH (XVI–XVIII W.) ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ PAN NA PORTALU POLSKA.PL	207
<i>Piotr Grabowski</i> – WYBRANE ATLASY REGIONALNE OBSZARU DAWNYCH PRUS WSCHODNICH ORAZ WARMII I MAZUR W ZBIORACH KARTOGRAFICZNYCH OŚRODKA BADAŃ NAUKOWYCH W OLSZTYNIE	213
<i>Anna Osowska</i> – POLSKIE ATLASY TEMATYCZNE DO 1939 R. W ZBIORACH UNIwersytetu WROCŁAWSKIEGO	221
<i>Rostysław Sossa, Neonila Padiuka, Taras Ohorodnyk</i> – AUSTRIACKIE MAPY TOPOGRAFICZNE W ZASOBACH LWOWSKIEJ NARODOWEJ BIBLIOTEKI NARODOWEJ IM. WASYLA STEFANYKA	241
<i>Dorota Bartnik</i> – MAPY ZIEM POLSKICH W WYDAWNICTWACH KSIĄŻKOWYCH I ATLASACH DO KOŃCA XVIII WIEKU W ZBIORACH UNIwersytetu ŁÓDZKIEGO	249
<i>Hubert Kowalski</i> – MAPY, PLANY I RYSUNKI ARCHITEKTONICZNE ZE ZBIORÓW WARSZAWSKICH WIZYTEK (ZAKON NAWIEDZENIA NMP)	267

CONTENTS

<i>Jerzy Ostrowski, Radosław Skrycki</i> – INTRODUCTION	9
<i>Kazimierz Kozica</i> – PHD TOMASZ NIEWODNICZAŃSKI 25 IX 1933–3 I 2010	13

ABRAHAM ORTELIUS AND HIS WORK

GERARD MERCATOR DO ABRAHAMA ORTELIUSA	27
<i>Kazimierz Kozica</i> – ABRAHAM ORTELIUS AND HIS ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	29
<i>Małgorzata Brzezińska-Klusek, Adam Linsenbarth</i> – BIBLE MAPS IN THE ABRAHAM ORTELIUS ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i> . .	47
<i>Dorota Jutrzenka Supryn</i> – RECOVERED ATLAS – ABRAHAM ORTELIUS’ ADDITAMENTUM IV FROM THE COLLECTION HOSIANUM IN OLSZTYN. RESTORATION AND HISTORICAL PROBLEMS	63
<i>Dariusz Lorek</i> – RANGE OF GEOGRAPHIC AND TOPONYMIC INFORMATION ABOUT GREATER POLAND AREA IN THE ORTELIUS’ ATLAS	77

ATLASES AND COLLECTIONS

<i>Lucyna Szaniawska</i> – POPULARIZING CARTOGRAPHIC PRINCIPLES OF PTOLEMY IN THE RENAISSANCE ATLASES OF THE WORLD OF ORTELIUS, MERCATOR AND DE JODE	87
<i>Beata Medyńska-Gulij</i> – GRAPHIC DESIGN TECHNIQUES ON MAPS FROM ORTELIUS’ <i>S</i> <i>THEATRUM</i> (1570), JODE’S <i>SPECULUM</i> (1578) AND MERCATOR’S ATLAS (1595)	101
<i>Jarosław Luczyński</i> – A GERARD MERCATOR ATLAS COPY FORM TORUŃ FROM 1595	109
<i>Radosław Skrycki</i> – THE ATLAS AS THE WORK OF ART AND THE POLITICAL MANIFEST (ON THE EXAMPLE OF THE ATLAS OF GREAT ELECTOR)	119
<i>Beata Konopska</i> – EVOLUTION OF THE CONCEPT OF POLISH HISTORICAL ATLASES IN THE 19TH AND 20TH CENTURY	129
<i>Krzyszyna Szykuła</i> – FACTICE ATLASES IN THE WROCLAW UNIVERSITY LIBRARY WITH SPECIAL REGARD TO THE 7-VOLUME MACHNIZKI’S COLLECTION	145

<i>Barbara Przyhuska, Jerzy Ostrowski</i> – „ATLAS OF CONTEMPORARY POLAND” PUBLISHED BY KSIĄŻNICA-ATLAS IN LVIV AND WROCLAW AS A PRECURSOR OF MODERN POLISH SCHOOL ATLASES	169
<i>Urszula Markiewicz</i> – EARLY MODERN PERIOD ATLASES IN THE RESOURCES OF THE STATE ARCHIVES IN SZCZECIN AND THE POMERANIAN LIBRARY IN SZCZECIN	193
<i>Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk</i> – A DIGITAL COLLECTION OF UNIQUE 16TH TO 17TH CENTURY MARINE ATLASES DERIVED FROM THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES GDANSK LIBRARY PRESENTED ON POLSKA.PL WEB PORTAL	207
<i>Piotr Grabowski</i> – SELECTED REGIONAL ATLASES OF THE FORMER EAST PRUSSIA, VARMIA AND MASURIA IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTION OF THE RESEARCH CENTRE IN OLSZTYN	213
<i>Anna Osowska</i> – POLISH THEMATIC ATLASES UNTIL 1939 IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTIONS OF THE UNIVERSITY OF WROCLAW	221
<i>Taras Ohorodnyk, Neonila Padiuka, Rostysław Sossa</i> – AUSTRIAN TOPOGRAPHIC MAPS IN THE FUNDS OF VASYL STEFANYK LVIV NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY	241
<i>Dorota Bartnik</i> – LODZ UNIVERSITY LIBRARY’S COLLECTION OF MAPS OF POLISH TERRITORIES IN BOOKS AND ATLASES PUBLISHED TO THE END OF THE 18TH CENTURY	249
<i>Hubert Kowalski</i> – MAPS, DESIGNS AND ARCHITECTURAL DRAWINGS FROM THE COLLECTION OF THE WARSAW MONASTERY OF THE SISTERS OF THE VISITATION (THE ORDER OF THE VISITATION OF HOLY MARY)	267

Dariusz Lorek

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ZAKRES INFORMACJI GEOGRAFICZNEJ I NAZEWNICZEJ O OBSZARZE WIELKOPOLSKI W ATLASIE ORTELIUSA

Mapa Polski zamieszczona w atlasie Orteliusa *Theatrum Orbis Terrarum* z 1570 roku zwana jest również mapą Grodeckiego od nazwiska jej autora, Wacława Grodeckiego. Ze względu na typ mapy atlasowej prezentuje ona bardzo ogólnie wybrane komponenty środowiska, jak sieć wodna i pokrycie terenu. Istotne znaczenie tej mapy dla badań geograficznych przejawia się także w zakresie informacji nazewniczej. W niniejszych rozważaniach przeanalizowany został zakres informacji geograficznej przekazanej w atlasie Orteliusa w odniesieniu do dzisiejszego obszaru Wielkopolski. Ponadto dokonano porównania zasobu informacji nazewniczej i przemian w tym zakresie poprzez jej zestawienie z mapami z XVI i XVII wieku oraz mapą współczesną.

Poza wspomnianym wydaniem mapy z 1570 roku, w badaniach wykorzystano również egzemplarz kolorowanego miedziorytu *Poloniae finitimarum-gue locorum descriptio. Auctore Wencesiao Godrecco. Polono* z 1578 roku (ryc. 1). Kolejnym materiałem źródłowym był biało-czarny sztych z atlasu Cornelisa de Jode z 1593 roku *Poloniae amplissimi regnii... typus geographicus*¹. Obraz Wielkopolski w kolejnym stuleciu zawiera mapa Jerzego Freudenhammera, którą według A. Kanieckiego można uznać za najdokładniejszy obraz Wielkopolski z XVII wieku². M. Jankowska i S. Lisiewicz określili to opracowanie jako najlepszą mapę Wielkopolski do czasów stansławowskich³. Mapa nazwana *Palatinatus Posnaniensis In Maori Polonia, nova de-*

¹ K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963.

² A. Kaniecki, *Atrakcyjność starych przekazów kartograficznych dla współczesnych badań środowiskowych*, w: *Informacja geograficzna w kształtowaniu i ochronie środowiska przyrodniczego*, red. B. Medyńska-Gulij, L. Kaczmarek, Poznań 2007.

³ M. Jankowska, S. Lisiewicz, *Kartograficzne i geodezyjne metody badania zmian środowiska*, Poznań 1998.

lineatio sporządzona została w skali około 1:544 000⁴. Materiał współczesny stanowił arkusz mapy ogólnogeograficznej w skali 1:500 000.

Pierwszy etap badań dotyczył analizy zakresu treści mapy z 1570 roku i jej rozmieszczenia w przestrzeni geograficznej. W odniesieniu do elementów środowiska przyrodniczego przedstawione zostały takie obiekty jak sieć wodna (jeziora i ciek) oraz lasy. Jednak zbiorowiska leśne nie składały się na informację geograficzną dotyczącą Wielkopolski, ponieważ zlokalizowane były poza jej współczesnymi granicami, a znaczne ich nagromadzenie pokazano dopiero na terenach położonych na wschód od Bugu. Ponadto zawarte zostały także informacje o charakterze administracyjnym; dotyczyły to chociażby granic przebiegających przez ówczesną Wielkopolskę. Element dominujący w omawianym regionie stanowiły sygnatury miejscowości.

Przeprowadzone badania pokazały duże znaczenie obiektów składających się na sieć wodną. Poszczególne rzeki stanowiły ważny element mapy, w oparciu o który możliwe było stosunkowo rzetelne przedstawienie rozmieszczenia pozostałych elementów środowiska. Miało to szczególnie duże znaczenie przy lokalizacji miejscowości. Poszczególne jednostki osadnicze zostały precyzyjnie oznaczone na mapie odpowiednio na lewym lub na prawym brzegu rzeki. Niektóre miasteczka zlokalizowane były w widłach rzek, a jeszcze inne położone zupełnie z dala od elementów hydrografii, ale z uwzględnieniem właściwego odniesienia przestrzennego. Mapa pokazuje również istnienie zbiorników wodnych na większych rzekach. Wyróżniającym się w krajobrazie obiektem było jezioro Gopło, opisane na mapie jako *Goblo lac* (ryc. 1). Jednak w obecnym podziale administracyjnym zbiornik ten nie należy do Wielkopolski, bowiem znajduje się w granicach województwa kujawsko-pomorskiego.

Poza informacją o lokalizacji zbiorników, z mapy można również uzyskać wiadomości świadczące o liczbie cieków wpływających lub wypływających z jeziora. Ponadto na przykładzie Nakła można dostrzec, że pokazano również sytuację, w której rzeka opływa miejscowość z dwóch stron. Przedstawiony na mapie Grodeckiego system rzek i jezior może być wykorzystywany w porównaniach z innymi opracowaniami kartograficznymi, gdyż odzwierciedla stan sieci wodnej w drugiej połowie XVI wieku.

Innym elementem o charakterze liniowym były granice, które na pewnych odcinkach pokrywały się z przebiegiem rzek. Jednoznacznie rozgraniczały one przynależność poszczególnych terenów do nadrzędnych jednostek administracyjnych. Ówczesna granica poprowadzona zastała między innymi korytami Noteci oraz Obry, a na obszarach położonych na południu przebiegała fragmentarycznie również wzdłuż Odry.

Jak już wyżej wspomniano, mapa Grodeckiego pokazuje także miejsca występowania lasów. Pomimo, iż sygnatura lasu nie występowała na badanym terenie, to jed-

⁴ G. Kwiatkowska-Gadomska, S. Pietkiewicz, *Mapa Palatinatus Posnaniensis Jerzego Freudenhammera*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria C, z. 24, Warszawa 1980.

nak warto wspomnieć o tym elemencie treści. Na sygnaturę składały się symbole imitujące drzewa liściaste z udziałem pojedynczych drzew iglastych. Zazwyczaj trudno określić przynależność danej formacji leśnej do konkretnej miejscowości, gdyż skupiska drzew rozmieszczano na mapie tak, by wypełnić większe wolne przestrzenie⁵. Kwestia graficznego odzwierciedlenia obszarów leśnych odgrywała podrzędną rolę w stosunku do miejscowości. Wskazuje na to fakt, iż sygnatury drzew nie przesłaniały nazw miejscowości, a zwykle stanowiły wypełnienie na obszarach, gdzie udział innych elementów treści był niewielki.

Podobna była sytuacja w przypadku sporadycznie oznaczonej rzeźby terenu. Jej rysunek nie odzwierciedlał rzeczywistych wysokości i nachyleń, a liczba wzniesień stanowiła tylko graficzny wyraz większego niż w sąsiedztwie zróżnicowania hipsometrycznego na określonym obszarze. Za pomocą tej metody przedstawiono pasma górskie występujące już poza zasięgiem omawianego regionu.

Na współczesnym obszarze województwa wielkopolskiego w atlasie Orteliusa największy był udział miejscowości. Szczególne ich nagromadzenie występowało w części środkowej i północnej, natomiast stosunkowo mało w części południowej. Sygnatura miejscowości była rozbudowaną formą graficzną, przedstawianą w rzucie poziomym. Składały się na nią budynki o zróżnicowanej wysokości, wśród których często występował jeden wyższy, dominujący element. Ponadto oznaczenie zawierało także kółko z kropką w środku, która odzwierciedlała dokładniej położenie danego osiedla. Na późniejszym wydaniu mapy Grodeckiego z 1578 roku sygnatury miejscowości były dodatkowo zabarwione karminem.

Badanie zakresu informacji nazewniczej przeprowadzono w dwóch aspektach. Pierwszy dotyczył analizy zmiennych użytych do przedstawienia napisów na mapach, a drugi związany był z ewolucją nazw własnych i ich porównaniem z innymi opracowaniami kartograficznymi, w tym także z mapą współczesną. Na mapie przedstawione zostały wyłącznie nazwy własne obiektów geograficznych, jednak zastosowano tam bogate rozróżnienie graficzne napisów, które miało istotny wpływ na ogólną ocenę wyglądu mapy⁶. Na analizowanym fragmencie atlasu można było wyróżnić takie zmienne, jak sposób opisu, wielkość i rodzaj kroju⁷.

Rozważając sposób opisu wyróżniono trzy rodzaje opisywania obiektów. W przypadku nazw miejscowości nazwy zapisywano poziomo. Widoczne były nieznaczne różnice w odchyleniu pod innym kątem niektórych nazw, jednak generalna zasada wskazywała na zachowanie jednej linii i sąsiednie napisy były rozmieszczane równolegle do siebie. Kolejną grupę stanowiły nazwy rzek, które umieszczano pod różnym kątem. Ponadto w niektórych przypadkach opisy zostały wygięte w łuk i przy-

⁵ B. Medyńska-Gulij, *Mapy księstw śląskich świdnickiego, jaworskiego i legnickiego z II połowy XVII wieku Fryderyka Khünoviusa*, Wrocław 2002.

⁶ K.A. Saliszczew, *Kartografia ogólna*, red. B. Horodyski, Warszawa 1998.

⁷ J. Korycka-Skorupa, P. Kowalski, W. Ostrowski, *Kartograficzne środki wyrazu*, w: *Wprowadzenie do kartografii i topografii*, red. J. Paślawski, Wrocław 2006.

Ryc. 1. Obraz Wielkopolski w atlasie Orteliusa z 1578 roku (Biblioteka Narodowa, Warszawa)

Ryc. 2. Obraz Wielkopolski na mapie Jerzego Freudenhammera z 1645 roku (Biblioteka Narodowa, Warszawa)

legając do cieką odzwierciedlały jego urozmaicony przebieg, np: *Prosznia fl* (ryc. 1). Trzeci wyróżniony typ cechował się swobodnym i rozstrzelonym sposobem prezentacji nazwy. Oznacza to, że słowa z danej nazwy były podzielone, czasami wyróżniano nawet pojedyncze litery. Dodatkowo dochodziło również do rozbicia wyrazów w pionie, przy jednoczesnej zmianie kąta nachylenia. W ten sposób rozmieszczono nazwy regionów, np. *POLONIA. MAIOR*.

Kolejną analizowaną zmienną był rozmiar czcionki, ponieważ na mapie Grodeckiego w obecnych granicach Wielkopolski możliwe stało się wytypowanie kilku jego odmian. Na podstawie analizy wizualnej wyróżniono trzy wielkości czcionki stosowane do opisu miejscowości, co było zapisaniem danych na mapie na poziomie porządkowym, gdzie rozmiar czcionki stanowił o hierarchii miejscowości pod względem wielkości⁸. Na mapie w atlasie z 1578 roku występują nazwy jednostek osadniczych różnej rangi, rozróżnionych właśnie wielkością czcionki: *Prin, Pjzdrj, Posnania*. Poza tym wyróżniono jeszcze jeden rozmiar przewidziany do zapisu nazwy regionu. W stosunku do wszystkich pozostałych nazw własnych na mapie, *POLONIA. MAIOR*. ma największy rozmiar.

Ostatnią zaobserwowaną zmienną na mapie Grodeckiego był krój pisma. Za pomocą tego elementu utworzono dwa wydzielenia. Pierwsze stanowiły nazwy miejscowości i rzek cechujące się zapisem jednolitym zwykłym, gdzie tylko pierwszy znak wyrazu zapisywany był z wielkiej litery. W przykładowej nazwie cieką *Prosznia fl*. tylko pierwsze słowo zaczynało się wielką literą, a drugi człon nazwy przedstawiono małymi znakami, często w formie skróconej, zakończonej kropką. Drugi typ stanowiły wersaliki, które stosowano przy nazwach własnych regionów. W tych przypadkach całe wyrazy zapisywane były przy użyciu wielkich liter.

Przyjęcie powyższych zmiennych w atlasie Orteliusa niewątpliwie korzystnie wpłynęło na przejrzystość mapy, szczególnie na badanym terenie województwa Wielkopolskiego, gdzie nagromadzenie nazw zarówno miejscowości jak i cieków wykazuje duże zagęszczenie. Najmniej czytelny element stanowią nazwy regionów, ponieważ z uwagi na ich nieusystematyzowany sposób zapisu na mapie, obniżają przejrzystość opracowania. Ponadto różne rozmiary czcionki zastosowane do prezentacji nazw miejscowości niejednokrotnie wykazywały niewielkie zróżnicowanie, co może budzić wątpliwości, czy był to zamiar autora, czy też wynik niedokładnego wykonania mapy.

W celu ukazania ewolucji nazw własnych obiektów geograficznych ujętych na mapie Grodeckiego dokonano zestawienia wybranych elementów na kilku mapach. Badanie przeprowadzono na przykładzie nazw trzech miejscowości: Stęszewa, Pызdr i Kórnika oraz rzeki Prozny (tab. 1). Nie zaobserwowano żadnych różnic w zapisie wybranych elementów między pierwszym wydaniem atlasu Orteliusa a opracowa-

⁸ I. Frączek, *Zagadnienie skal pomiarowych w kartografii*, „Polski Przegląd Kartograficzny” t. 13, 1981, nr 3–4.

niem z 1578 roku. Pewne zmiany pojawiły się na mapie z końca XVI wieku, gdzie nieznacznej transformacji uległ zapis miejscowości Pyzdry i Stęszew. Należy zaznaczyć, iż pomimo zmienionego zapisu zachowane zostało zbliżone brzmienie obu wyrazów.

TABELA 1. Nazwy własne obiektów geograficznych na mapach z okresu 1570–1998 r. (oprac. własne)

1570 r. (Abraham Ortelius)	1578 r. (Abraham Ortelius)	1593 r. (Cornelis de Jode)	1645 r. (Jerzy Freudenhammer)	1998 r. (mapa współczesna)
Kurnik	Kurnik	Kurnik	Kurnik	Kórnik
Pÿsdrÿ	Pÿsdrÿ	Pysdry	Pisdri	Pyzdry
Stësow	Stësow	Stensow	Stensew	Stęszew
Prosznia fl.	Prosznia fl.	Prosznia fl	Prosna flus.	Prosna

W takiej samej formie jak wcześniej zapisano na mapie de Jode nazwę rzeki, z tą drobną różnicą, że na końcu skrótu *fl* nie postawiono kropki (tab. 1). Zapis czwartego z porównywanych elementów przedstawiano na wszystkich mapach identycznie (Kurnik) i dopiero w czasach współczesnych zamieniono literę „u” na „ó”⁹. Na mapie Freudenhammera (ryc. 2) istniała pierwotna nazwa tej miejscowości, natomiast zmiany pojawiły się w odniesieniu do pozostałych analizowanych nazw. W przypadku Pyzdr, litera „y” występująca na wydaniu z 1593 roku, została zastąpiona literą „i” tworząc słowo *Pisdri* (ryc. 2)¹⁰. Również nieco inaczej na tej mapie zapisano nazwę Stęszewa. Zmianie uległ również zapis nazwy rzeki Proсны. Nastąpiło skrócenie nazwy do postaci używanej współcześnie przy jednoczesnym zastosowaniu rozwiniętego zapisu słowa *flus*.

Można stwierdzić, że w przypadku nazw „Stęszew” i „Prosna” dostrzegalna jest ewolucja słowa, której wynikiem jest ich obecne brzmienie. Z kolei współczesny zapis nazwy Pyzdry bardziej nawiązuje do formy z XVI wieku niż do mapy z 1645 roku. Największą niezmiennością zapisu oraz całkowitym zachowaniem brzmienia cechował się Kórnik, który dopiero na mapie współczesnej wykazuje drobną zmianę.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że spośród wszystkich elementów treści mapy Grodeckiego stosunkowo rzetelnie przedstawiono dane o charakterze liniowym: ciek i granice. Właściwe odzwierciedlenie sieci wodnej miało duże znaczenie dla prawidłowego rozlokowania miejscowości, dlatego system rzek i mniejszych cieków może być wykorzystany do porównań z późniejszymi opracowaniami kartograficznymi. Także czytelnie oznaczone główne granice, niejednokrotnie przebiegające wzdłuż rzek, stanowią istotną i wiarygodną informację dla badacza. Poza przedstawieniem elementów środowiska, mapa zawiera także informacje o ówczesnie funkcjonujących nazwach własnych poszczególnych obiektów. Do ich zaprezentowania

⁹ Informacja ustna pracownika Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku.

¹⁰ D. Lorek, *Nazwy własne na dawnych mapach – na podstawie wybranych miejscowości w dolinie Warty*, „Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace”, Poznań 2011.

przyjęto takie zmienne, jak sposób zapisu, rozmiar czcionki i rodzaj kroju, które w sposób czytelny odzwierciedlają stan z 1570 roku. Przeprowadzona analiza porównawcza wybranych elementów wykazała niewielkie różnice w zapisie między mapą Grodeckiego a opracowaniem z 1593 roku; z kolei odmiennym charakterem cechowała się pierwsza mapa Wielkopolski J. Freudenhammera. Pomimo tego należy stwierdzić, że znaczna część nazw własnych w Wielkopolsce zachowuje obecnie podobne lub nawet takie samo brzmienie i zapis jak dawniej.

RANGE OF GEOGRAPHIC AND TOPONYMIC INFORMATION ABOUT GREATER POLAND AREA IN THE ORTELIUS' ATLAS

Summary

In Ortelius, Atlas from sixteenth century Greater Poland (Wielkopolska) is presented as a separate region on the Polish map. This allows to analyze geographic information and localities names of the region. The work of Ortelius can be used as a source of information about Greater Poland in two dimensions. The first is the range of content that is diverse geographic objects located in the geographic space. Among the elements of the natural environment were presented objects such as the hydrological network (lakes, water courses), coverage of forests and other forms of land cover. Also were indicated important morphological forms occurring in the analyzed area. Map also contains administrative information, for example various types of boundaries passing through the Greater Poland. In the group of geographical objects are also signatures of settlements.

The second dimension of information in Ortelius, Atlas were names of localities. On the map have been presented only names of geographical objects, however graphic variables were used to distinguish between types of objects. This element has a significant impact on the overall appearance of the map. On the studied area can be distinguished graphic variables such as: way of description, size, font type. The author drew particular attention to place names, provinces, the hydrographic network and comparison with the record on the contemporary map.

